

Posudek na disertační práci

RICHTER, David: Politický a ekonomický kontext změn v sociální struktuře drobné šlechty v Čechách na počátku raného novověku (se zvláštním zřetelem k Chrudimsku)

Jak je patrné z poněkud komplikovaně poskládaného názvu, zaměřil autor svůj doktorský projekt na problematiku vnitřní struktury nižší šlechty v období konce 15. a první poloviny 16. století, přičemž z tohoto základního chronologického vymezení ale v řadě případů zcela odůvodněně vykročil oběma směry a pokusil se problematiku ukotvit do poněkud rozsáhlejšího vývojového rámce. Dlužno dodat, že jakkoliv téma není v české historiografii rozhodně nové, jak dokládá i pečlivě zpracovaný a dosti obsáhlý přehled starší literatury na s. 11–24, určitě se v něm ukrývá dostatečný potenciál pro další výzkum. Tím spíše, když autor, svou profesní i poměrně bohatou publikační činností spojený s prostředím královského města Chrudimi, propojil toto „velké“ téma s pozoruhodnými sondami do regionálních poměrů, na nichž se pokusil demonstrovat některé své závěry.

Po rozsáhlém Úvodu (s. 8–29), vymezujícím téma práce a její cíle, rekapitulujícím dosavadní stav bádání, a stejně tak pramennou základnu a metodická východiska, na nichž je práce postavena, je korpus práce traktován do pouhých dvou, vnitřně ale dále členěných kapitol. Zde považují za poněkud matoucí, hovoří-li sám autor na s. 29 o čtyřech kapitolách – i z velmi stručné rekapitulace jejich obsahu je ostatně dobře patrné, že mezi ně řadí i Úvod a Závěr, což lze ale jen stěží vnímat jako konvenční vnímání pojmu „kapitola“.

První kapitola nazvaná „Sociální struktura nižší šlechty v Čechách a její proměny od poloviny 15. století do začátku 17. století“ (s. 30–131) je koncipovaná v zásadě chronologicky, přičemž první její podkapitola je věnována období pozdního středověku (rámcově od husitských válek do konce 15. století), druhá pak již zkoumá období 16. století, přičemž se zaměřuje na jeho první polovinu. Zatímco uvedená druhá podkapitola je dále vnitřně diferencována podle stejného, tj. chronologického hlediska (podkapitola 2.1.2 se zabývá obdobím let 1500–1549, v podkapitole 2.2.2 je pak výklad dotažen na konec předbělohorského období), starší období je koncipováno zjevně odlišně – zde autor nejprve obecně nastínil mocenské, politické a ekonomické zázemí nižší šlechty a její snahu o vymezení vůči dalším privilegovaným skupinám obyvatel Českého království, přičemž poukázal na roztržštěnou terminologii, která byla ve vztahu k příslušníkům nižší šlechty v dobových pramenech užívána (podkapitola 2.1.1), aby se pak k uvedenému pojmoslovnému chaosu detailněji vrátil a zevrubněji se věnoval obsahu označení (titulů) svobodník, man a nápravník, panoše, vladyka, zeman a rytíř (podkapitola 2.1.2).

Jistě nemůže být sporu o tom, že celou problematiku, poměrně rozsáhlou a bohatou na dílčí aspekty, je možno za účelem výkladu uspořádat různými způsoby. Autorem zvolené řešení se mi ale nezdá ani logicky důsledné, ani nejpřehlednější možné. Pro účely případné budoucí publikace díla v podobě monografie (za niž se jednoznačně přimlouvám) dávám k uvážení, zda se buď důsledně nedržet časové posloupnosti (s tím, že jednotlivé podkapitoly, případně kapitoly by se snažily držet jednotnou vnitřní strukturu), či zda neoddělit do samostatných, na roveň postavených částí obecný výklad, rozbor normativních i pragmatických pramenů vážících se k uzavření rytířského stavu a možnostem jeho doplňování a konečně pasáže

vysloveně terminologické, zkoumající proměny v chápání jednotlivých shora uvedených pojmů v širším časovém horizontu druhé poloviny 15. i celého 16. století.

V druhé kapitole, nazvané „Vybrané kapitoly z dějin drobné šlechty“ (s. 132–216) autor primárně využil výsledků svých detailních výzkumů z prostředí města Chrudimi a jeho okolí. Na jednu stranu je nepochybné, že tím významně obohatil dosavadní stav poznání a uvedl na scénu četné prameny, jež jsou ve vztahu k sociální stratifikaci nižší šlechty velmi relevantní a na nichž lze různé teze předchozí kapitoly dobře demonstrovat. Na druhou stranu je patrné, že obsah zkoumaných písemností ho prakticky nutil k jakémusi „tematickému brainstormingu“, kdy jednotlivé podkapitoly (jichž je zde obsaženo celkem sedm) jsou zaměřeny na nejružnější aspekty politického, společenského i ekonomického života drobné regionální šlechty a poskytují o něm nepochybně pozoruhodný a vcelku plastický, zároveň ale do jisté míry roztráštěný obraz. Zároveň platí, že autor si sice na mnoha místech snaží propojit zjištění o regionálních poměrech s předchozím obecným výkladem o celozemské struktuře nižší šlechty, v zásadě jde ale z hlediska čtenáře mnohem spíše o dvě oddělené části.

Z hlediska koncepčního se podle mého soudu nabízejí dvě efektivní cesty, jak pro účely budoucí knižní verze práce dosáhnout poněkud sevřenějšího dojmu – buď rozšířit druhou kapitolu a pokusit se podat ucelenější a systematictější obraz o drobné šlechtě v Chrudimi a okolí na konci středověku a počátku raného novověku, nebo zjištění z regionálně zaměřeného výzkumu „rozpustit“ do výkladové linie, věnované obecnější problematice stratifikace nižší šlechty ve sledovaném období v celém Českém království. Pro úplnost dodávám, že je-li druhá kapitola dominantně opřena o sledování regionálních poměrů, vymyká se již na první pohled podkapitola 3.1 „Význam krajských sněmů pro drobnou šlechtu v 15. století a první třetině 16. století“ (s. 132–142), která v kontrastu k ostatním sleduje vysloveně celozemskou problematiku.

Jednou z hlavních tezí, prolínající se v podstatě celou prací, je autorovo přesvědčení, že pro období pozdního středověku je nutno počítat s dělením šlechty nikoli na dva, ale na tři stavy. Již v Úvodu podkrývá v tomto ohledu karty, když jako jeden ze svých cílů avizuje narušení zažitého paradigmatu a předjímá své závěry konstatováním, že zatímco pro samotný konec 15. století (od roku 1485) a následně samozřejmě i pro 16. století lze existenci dvou šlechtických stavovských korporací bez výhrad přijmout, „*ještě kolem poloviny 15. století je však třeba počítat s pány, rytíři (potažmo zemany a vladyky) a panoši*“. Na jiném místě autor píše o panošském stavu, který přečkal konec 15. století, avšak nebyl reflektován Vladislavským zřízením zemským ani přípravnými dokumenty k němu (s. 45 – zde je ovšem třeba upozornit, že v Závěru na s. 224 píše autor, že již v osmdesátých letech 15. století „*nebylo pochyb o tom, že stav nižší šlechty byl pouze jeden*“). Právní kniha Ondřeje z Dubé podle jeho interpretace vnímá panoše jako „*nižší stav nižší šlechty obecně*“ (s. 46). Několik listů z doby husitských válek, v nichž král Zikmund komunikoval s panem Oldřichem z Rožmberka, je mu dokladem pro „*dobové vnímání jednotlivých stavů a jejich dělení na stav duchovní, panský, rytířský a panošský*“ (s. 47). V Závěru pak navazuje vyjádřením přesvědčení, „*že se šlechtická společnost na základě moci, ekonomické síly, tradice a do jisté míry způsobu obživy skutečně dělila do tří stavů*“ (s. 218), respektive tvrzením, že panoši v 15. století představovali „*třetí šlechtický stav*“ (s. 222).

Pokud je formulován takto zásadní závěr, narušující zažitá paradigmatata, mělo by být samozřejmé jeho podepření uceleným souborem argumentů. V ideálním případě

neotřesitelných či přinejmenším přesvědčivých ve své symbióze. V daném případě lze ale namítnout, že ačkoliv asi nelze pochybovat o tom, že vrstva panošů byla v 15. století vnímána jako poměrně svébytná sociální skupina, odlišná od poněkud prestižněji vnímaných rytířů (vladyků), nemusí to nutně znamenat, že je možné tuto skupinu vnímat jako stavovské těleso. Problémem je, že autor se vůbec nepokusil o definici klíčového pojmu „stav“, respektive na ni dokonce programově rezignoval. Až v samotném závěru se totiž dvakrát objevuje povzdech, že termín stav je „*pro toto období problematický*“ (s. 218, 220), resp. že „*definovat stav je samozřejmě problematické, zvláště pokud ten nebyl pevně ohraničen a neměl společný politický program (v případě pánů ano, u panošů už je to horší)*“ (s. 233).

Osobně se domnívám, že stav nelze v žádném případě vnímat jen jako společenskou vrstvu. Relativně složitou sociální stratifikaci lze najít prakticky ve všech historických epochách a zpravidla se nabízí hned několik kritérií, na jejichž základě lze o sociálním zařazení jednotlivce uvažovat. Stavovství v sobě ale nese výrazný korporativní charakter, vycházející ze skutečnosti, že skupina osob, které ke stavu přináležejí, vykazuje úplnou či přinejmenším značnou vnější ohraničenost, jistou míru kolektivního vystupování a zpravidla také právně garantovaný podíl na výkonu veřejné moci. Ostatně i sám autor k tomuto pojetí místy zjevně inklinuje, např. když píše o uzavírání šlechtických stavů na přelomu 15. a 16. století a v souvislosti s nižší šlechtou poznamenává, že „*roztržštěnost a velký počet jejich příslušníků však dlouhou dobu znemožňovaly její konstituování ve stavovskou korporaci*“ (s. 34). Do té doby byla podle jeho mínění celá šlechta „*neohraničenou korporací*“ (s. 53, 98).

V tom okamžiku ale musí být jedním dechem dodáno, že panoši sice možná představovali specifickou část nižší šlechty, možná byli v některých pramenech stavěni do kontrapozice k rytířům, avšak pokud jde o vystupování a obhajobu vlastních zájmů, lze jejich kolektivní identitu jen těžko konstruovat. Nehledě na to, že terminologie byla v té době opravdu velmi rozvolněná a i z výzkumů samotného autora vyplývá, že nižší šlechta mohla v pramenech vystupovat pod různými „hlavičkami“ – nad rámec autorem uváděného lze upozornit na zprávu českého poselství ke králi Ladislavovi z roku 1456, podanou zemskému správci Jiřímu z Poděbrad a „*pánóm, rytieřuom, zemanuom a městuom*“ (AČ IV., s. 432). Po panoších tu není ani památky, jejich místo méně významné složky nižší šlechty v tomto případě zaujímají zemané. Aniž by bylo na místě z toho vyvozovat, že se byt' jen v náznaku objevila možnost konstituování specifického zemanského stavu. Po mém soudu je na místě diskutovat o tom, jak výrazná byla vnitřní diferenciaci nižší šlechty, určitě ale není na místě uvažovat (a to ani v 15. století) o více než dvou šlechtických stavech v pravém slova smyslu.

Nesmírně cenná jsou nepochybně autorova zjištění týkajících se rodin, balancujících v 15. století na samé hraně šlechtictví. V některých případech je ale otázkou, zda nejsou jeho závěry příliš kategorické a zda by nebylo na místě připustit i jinou interpretaci. Příkladem může být rodina Hyndráků z Habrova, o níž autor píše na s. 160–162 a 176–177. Zdá se mi totiž málo pravděpodobné (byť nikoliv nemožné), že by příslušník starého šlechtického rodu byl poddaným města Chrudimi (přičemž se mi zdá násilné vykládat pojem „poddaný“ ve smyslu úředníka, osobně městu nepodléhajícího) a zatímco jeden jeho syn udělal kariéru ve městě a vnuk dokonce na zemské úrovni (zemský místopisár Václav), druhý syn zůstal celý život v poddanství. Možná přirozenější, minimálně ale za úvahu stojící se mi zdá řešení, že Hyndrákové neměli nic společného s vladykou Petrem z Habrova, připomínaným v roce 1415, ale šlo o původem poddanskou rodinu, z níž se jeden příslušník dokázal vyšvihnout, a to jak ekonomicky, tak společensky. Ostatně ani s Habrovci z Habrova nemuseli být Hyndrákové

nutně pokrevně spříznění, mohl tu zafungovat například institut erbovního strýcovství. Ani tato varianta samozřejmě není nesporná, historik by ale neměl sklouzávat k jednoznačným soudům tam, kde je k dispozici širší portfolio interpretací.

Po stránce formální si práce udržuje konstantní, velmi vysokou úroveň. Autor se dobře orientuje ve vydaných pramenech i relevantní literatuře, jež je v závěrečném seznamu uvedena ve skutečně reprezentativním objemu. Autor dále na scénu uvádí také celou řadu původních pramenů a naplňuje tím požadavek primárního výzkumu, s disertační prací vcelku samozřejmě spojený. Pokud jde o průběžné citování zdrojů, v práci o rozsahu textu něco přes 220 stran se objevuje celkem 880 poznámek pod čarou. Toto číslo již samo o sobě dostatečně výmluvně vypovídá o tom, že autorovy teze a závěry jsou dostatečně justifikovány, přičemž odkazy na zdroje jsou nepochybně prováděny lege artis.

Pochvalu dozajista zasluhuje také jazyková stránka práce. Text je psán poměrně hutně, ale čtivě, srozumitelně a logicky konzistentně. Pečlivá autorská korektura jazyková se pak zúročila v tom, že čtivost textu není zbytečně rozmělněna pravopisnými, gramatickými či interpunkčními nedostatky, popřípadě překlepy, jak se bohužel i na této úrovni nezdídka stává.

Navzdory některým výše zmíněným výhradám, které ale chápu spíše jako diskuzní příspěvky, respektive jako zpětnou vazbu, která autorovi může (a nemusí) posloužit při přípravě monografického vydání jeho opusu, jsem toho mínění, že doktorand po všech stránkách prokázal svoji schopnost kritické práce s prameny, efektivní a rozsáhlé rešerše ve starší literatuře, utřídění poznatků, jejich logického uspořádání a konečně výstavby strukturovaného, jazykově vytříbeného odborného textu, beze zbytku naplňujícího veškeré formální požadavky v oboru všeobecně uznávané.

Práci jednoznačně doporučuji jako podklad pro ústní obhajobu a následně i udělení vědeckého titulu Ph.D.

V Kamenných Žehrovicích 13. 5. 2022

doc. JUDr. Marek Starý, Ph.D.